

nister; han har villet »gøre afbigt« for »gamle fejltrin« (s. 11). Det spørgsmål, han har villet besvare, lyder på, hvorfor »kampen for fred og sociale fremskridt ... gik tabt i et blodigt opgør« (s. 7), dvs. hvorfor Stalin i 1930'erne lod likvidere en række fremtrædende kommunister. Hans hovedsynspunkt – som jo mildest talt ikke er nyt – er, at Kominterns slingrende kurs kun kan forstås på baggrund af Sovjetunionens og Stalins vekslende udenrigspolitiske kurs, og hans hovedtese går ud på, at Stalin henrettede de mange sovjetiske og udenlandske kommunister for at forbedre forholdet til Nazi-Tyskland. Heller ikke denne opfattelse er just udtryk for nogen nytolkning, således har George F. Kennan for o. 20 år siden argumenteret for dette synspunkt.

Moltkes forsøg som kritisk historiker afslører hans ukendskab til, hvad der faktisk er foregået af egentlig kritisk forskning om emnet. Hans opfordring til »interesserede forskere« om at studere sovjetisk afhopperlitteratur (s. 10); hans redegørelse for, at der ligger års arbejde bag de resultater, han fremlægger (s. 167); og i det hele taget hans forestilling om med sin bog at have ydet en pionerindsats i retning af at trænge til bunds i de problemer, der er forbundet med Kominterns og Sovjetunionens historie i denne periode, virker næsten pinlig. Hans kilde- og litteraturfortegnelse savner de mest elementære fremstillinger og kildeudgaver til periodens og emnets historie. Og – som kronen på værket – en af hans hovedkilder er et falskneri, forfattet af en tidligere sovjetisk diplomat, G. Bessedovsky (som også har et andet celebret falskneri om Stalin på samvittigheden), og som derfor ikke tages alvorligt eller benyttes af nogen seriøse forskere.

Det, Kai Moltke forventelig kunne bidrage til at kaste lys over, nemlig hvorfor intelligente og idealistiske mennesker gennem en menneskealder lod sig ydmyge og demoralisere ved ukritisk at acceptere alle stalinismens uhyrligheder (det forf. kalder »selvbedrags tågede og døsende illusionsverden«, s. 8), indeholder hans bog intet om. Derimod er der en række detaljer, der konkretiserer denne ydmygelsesproces, sådan som den forløb i den danske sektion af Komintern. Det store spørgsmål om stalinismens årsager har denne bog ikke antydning af svar på. Men i beskrivelsen af egne oplevelser i det forgiftede miljø, danske kommunister lærdes i ved denne tid, og i oplysningerne om de personlige egenskaber hos ledende danske kommunister har Kai Moltke ufrivilligt bidraget til at kaste lys over i det mindste en af forudsætningerne for stalinismens internationale succes.

Bent Jensen

Jochen Jacke: Kirche zwischen Monarchie und Republik. Der preussische Protestantismus nach dem Zusammenbruch von 1918. Hamburg, Hans Christians Verlag, 1976. 495 s. DM 48,-.

Tysk kirkehistorie kendetegnes som den politiske historie i det 20. årh. af tre skelsættende årstal: 1918, 1933 og 1945. I dette værk har Fritz Fischer-eleven Joachim Jacke sat sig for at undersøge, hvilken betydning året 1918 fik for den protestantiske kirke i Preussen, eller helt nøjagtigt: »welche konkreten institutionellen und kirchenpolitischen Auswirkungen mit der staatlichen Umwälzung von 1918 für die evangelischen Landeskirchen verbunden waren.«

Resultatet er blevet en detaljeret gennemgang af tre emner, hvor det første er kampen om adskillelsen stat-kirke. J. ser her på den kirkepolitiske udvikling fra revolutionsregeringens meddelelse om, at stat og kirke nu skulle skilles og frem til nyordningen af forholdet med Weimarforfatningen i august 1919 og giver en spændende redegørelse for den protestantiske kirkes holdning under forhandlingerne med staten og stillingtagen i valgkampen 1919. J. viser, hvorledes kirkens holdning var noget inkonsekvent: Man ønskede,

at staten fortsat skulle opfylde sine forpligtelser, først og fremmest de økonomiske, men samtidig nægtede man, at staten skulle have nogen rettigheder i forholdet til kirken. Og mens man officielt erklærede, at kirken var upartisk, udsendte man temmelig direkte støtteerklæringer til DNVP og advarede mod de socialistiske partier. På dette punkt kommer J.s stærke engagement i emnet klart frem og han bevæger sig af og til på grænsen af, hvad der kan være en historikers opgave, f. ex. ved et sted at give kirken gode råd om, hvad den skulle have gjort (»es wäre die Aufgabe einer weitschauenden Kirchenpolitik gewesen, den abgerissenen Faden zur organisierten Arbeiterschaft wieder anzuknüpfen« (s. 111-12)), men dette og enkelte lignende steder viser også, at kirkehistorie er en spændende og aktuel disciplin – også for det 20. årh.s vedkommende!

Striden mellem stat og kirke ender med en overlegen sejr for kirken, der kunne være fuldt tilfreds med Weimarforfatningens bestemmelser. Jacke gør her opmærksom på, at det også var SPD og DDP, der stod bag disse paragraffer – thesen om disse partiers kirkefjendtlige holdning kan altså ikke holde (s. 141). Om grunden til SPDs holdning forklarer Jacke, »dass man die Regelung der Kirchenfrage dem Willen der bürgerlichen Mehrheit preisgeben wollte, um dafür im Gegenzug die weitgehende Entkirchlichung des öffentlichen Schulwesens zu erreichen« – en politik, der dog ikke lykkes (s. 144).

Bogens anden del handler om de følger, omvæltningen i 1918 fik for den preussiske kirkes indre forhold. Med kejserens abdikation havde kirken jo mistet sit overhovede, og man måtte som følge af dette og den dermed forbundne ændring i forholdet til staten helt omordne kirkens opbygning. Dette fører til en voldsom kamp mellem kirkens forskellige fløje, der på alle punkter ender med en sejr for de ortodokse, politisk konservative kræfter: De forsøg, der fra liberalteologisk side gøres for også at skabe demokratiske forhold indenfor kirken mislykkes totalt – først og fremmest fordi »die Angst vor den »unkirchlichen Massen« bei der kirchlich-orthodoxen Rechten grösser war als das Zutrauen zum »Kirchenvolk«« (s. 193). Og de enkelte forsøg, der gøres på at skabe en mere positiv holdning til Weimar-republikken – bl. a. ved at henvise til Luthers ord om lydighed mod staten – forkastes også, fordi en kirkefjendelig stat, som Weimarrepublikken ifølge størstedelen af kirken var, for gammeltroende kristne var »das Tier aus dem Abgrund«. Og kirken forblev gennem de 14 år et antirepublikansk fremmedlegeme.

Når J. derfor skal forklare, at kirken i årene 1932-34 næsten helt blev »erobret« af den nazistiske »Deutsch-christliche Bewegung«, bliver det et opgør med den these, som bl. a. K. D. Schmidt i »Grundriss der Kirchengeschichte« gør sig til talsmand for, nemlig at det skyldtes for megen demokratisk liberalisme. Tværtimod: »Sofern die Weimarer Kirchenordnung ein ursächliches Mitverschulden an den Ereignissen von 1933 trifft, so müssten die Gründe vermutlich eher in entgegengesetzter Richtung gesucht werden« (s. 303).

Jochen Jackes bog, der efter selve teksten rummer 115 sider med noter samt en omfattende kilde- og litteraturfortegnelse, giver en spændende og grundig fremstilling af en vigtig side af Weimarrepublikkens første år.

Otto Rühl

Klaus Scholder: Die Kirchen und das Dritte Reich. Bd. 1: Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918-1934. Frankfurt/M.-Berlin Ullstein 1977. 898 s. DM 48.

Gennem mere end 10 år har den tyske teolog og historiker, Klaus Scholder, fra Universität Tübingen, beskeftiget sig med sporgsmalet om de tyske kirkers forhold under det tredje rige og i efteråret 1977 udsendte han förste bind af et stort tobinds verk med titlen: »Die Kirchen und das Dritte Reich«, hvor han gennemgår den protestantiske og